

Mit tudunk (eddig) az észak-erdélyi cigányok sorsáról (1940–1944)?*

GIDÓ ATTILA

„S akkor felírtak minket, hogy vigyenek el minket, mint a zsidókat.

Már fel voltunk írva. A cigányok.

Mi, az egész cigányok.”¹

A magyar (és a román) történetkutatás nagy adósságai közé tartozik az erdélyi cigányok/romák második világháború alatti és két világháború közötti történetének feltárása. Nemcsak az összefoglalók, de a résztémák feldolgozása és az alapkutatások, forrásfeltárások is hiányoznak. Ennek okai sokrétűek. A magyarországi cigány holokauszt-történetírás számára Észak-Erdély peremvidéknek, részletkérdésnek számított, hiszen a cigány katonai munkaszázadok 1944. szeptemberi felállításkor, illetve a nyilas hatalomátvétel idején veszítette el Magyarország a kontrollt a terület fölött. Az újból román fennhatóság alá került észak-erdélyi romákat ennek a két eseménynek a következményei már nem érintették. Az államszocializmus hosszú évtizedei alatt és a rendszerváltást követő néhány évben is a romániai levéltárakban történő kutatás nehézségekbe ütközött. Még nehezebb volt kutatni az 1940–1944 közötti időszak levéltári dokumentumait. Hasonló a helyzet a román történetírás háza táján is. Ebben az esetben minden figyelem a romániai cigányság 1942-es transznyisztriai deportálásának kutatására irányult, tehát Észak-Erdély Bukarestből nézve is marginális témának számított. Azon román történészek számára, akik a magyar nyelvet nem ismerték/ismerik, a forrásfeltárás szinte lehetetlen vállalkozás, hiszen a korszakra vonatkozó levéltári dokumentumok és a korabeli sajtó magyar nyelvű.

Historiográfiai előzmények hiányában jelen tanulmány csak vázlatos ismertetésre vállalkozhat. Rövid demográfiai és történeti bevezetést követően azt vizsgálom, miként viszonyult a cigány lakosság és annak egyes

* Ezúton fejezem ki köszönetemet Fosztó Lászlónak és Nagy Józsefnek a tanulmány megírásakor nyújtott értékes szakmai tanácsaikért.

¹ Lakatos Ilonka/Ileana Lăcătuș (1932–) mérai (Kolozs megye) cigányasszony élettörténeti elbeszélése. Közreadja: Kőnczei Csilla – Ileana Lăcătuș: *Ilonka néni*. Kolozsvár: EFES, 2002. 229.

társadalmi rétegei Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszacsatolásához. Ismertetem a sajtónyilvánosságban teret kapó, cigányokkal kapcsolatos fontosabb témákat, valamint a helyi hatóságok viszonyulását hozzájuk. Külön alfejezetben foglalkozom az 1944. május–júniusi cigányösszeírással, amely azon túlmenően, hogy statisztikai adatokkal szolgál néhány észak-erdélyi vármegye cigány népességét illetően, arra is rámutat, hogy ebben a régióban nem volt sem kapacitás, sem idő, sem pedig határozott hatósági akarat egy nagyobb kiterjedésű és életet fenyegető, radikálisan diszkriminatív politika megvalósítására.²

Ismeretöm javarészt a korabeli észak-erdélyi sajtóra, illetve a Román Nemzeti Levéltár Szilágy, Kolozs és Kovászna megyei kirendeltségeiben szórványosan fellelt dokumentumokra támaszkodik. Ahhoz, hogy többet tudjunk az észak-erdélyi cigányok sorsáról, a jövőben ezeknek a kutatóknak a kiterjesztésére (erdélyi megyei levéltárak, magyarországi levéltárak) és elmélyítésére (a legfontosabb iratképző intézmények levéltári fondjainak tüzetes átvizsgálása és alapos sajtófeltárás) lesz szükség.

Történeti és demográfiai keretek

A dualizmus-kori Magyarországon az egyik legfontosabb cigány településterület Erdély (történelmi Erdély, Bánság, Partium) volt. Az 1893-as cigányösszeírás szerint az 1918-ban Romániához csatolt magyar területeken 151 711 cigány lakott, és többségük letelepedett életmódot folytatott. A legtöbb nomád cigányt Krassó-Szörény (1969), Hunyad (428) és Temes (426) vármegyékben írták össze.³ Az 1930-as román népszámlálás 109 156 cigány nemzetiségű személyt talált Erdélyben, akik a régió összlakosságán belül 2%-ot tettek ki.⁴ Ugyanekkor 43 653 lakos vallotta magát cigány

² Magyarországi, valamint európai összehasonlításra lásd: Karsai László: *A cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945. Út a cigány Holocausthoz*. Budapest: Cserépfalvi, 1992. 102–135.; uó: A cigány holokausztól a porjamosig, a legújabb szakirodalom tükrében. In: Landauer Attila (szerk.): *A roma holokauszt Kelet-Európában I. Magyarország és Románia*. Budapest: „Eötvös József” Cigány-Magyar Pedagógiai Társaság, 2019. 77.; Anton Weiss-Wendt (ed.): *The Nazi Genocide of the Roma. Reassessment and Commemoration*. New York – Oxford: Berghahn, 2013.; Raz Segal: *Genocide in the Carpathians. War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914–1945*. Stanford, California: Stanford University Press, 2016. 77–78., 102–103.

³ *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Magyar Statisztikai Közlemények, új folyam, IX. kötet. Budapest: Athenaeum, 1895. 22.; Viorel Achim: *Cigányok a román történelemben*. Budapest: Osiris, 2001. 165.

⁴ Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest: Regio – MTA Történettudományi Intézet, 1992. 142.

anyanyelvűnek (0,8%).⁵ A legtöbb cigány nemzetiségű személy Maros (11 305), Kolozs (7869), Kis-Küküllő (7573) megyékben élt, arányszámukat tekintve pedig Kis-Küküllő (5,1%), Naszód (4,1%), Maros (3,9%) és Fogaras (2,9%) megyékben voltak meghatározóak.⁶

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdélyben nemzetiség szerint 34 338, anyanyelv szerint pedig 25 166 roma élt.⁷ Mint ahogyan az első világháború előtt, úgy évtizedekkel később is arányukat tekintve Észak-Erdélyben voltak a legtöbben, hiszen 1941-ben a magyarországi cigány népesség 44,7%-a élt itt. Az észak-erdélyiek 1,3 százalékot tettek ki a régió összlakosságán belül, miközben az ún. trianoni területen ez az arány 0,3, Felvidéken pedig 0,7 volt.⁸ Sokan éltek Maros-Torda (7736), Beszterce-Naszód (5201), Szolnok-Doboka (3815) és Szilágy (3670) vármegyékben, de jelentős volt a számuk Bihar, Szatmár, Kolozs és Háromszék területén is.⁹

Lakóhelyüket illetően ismert az a tény, hogy a 19. század végén és a 20. század elején a cigányok által lakott falvak közel felében a cigányok nem alkottak külön kolóniákat, hanem a többi lakossal keveredve éltek. A falvak nagyjából egytizedében a cigányok házai a település szélén helyezkedtek el.¹⁰ A 20. századra számos helyen jött létre nagy kiterjedésű cigánytelep (pl. Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Sepsiszentgyörgy).¹¹ A kolozsvári Irisz-telepen 1933-ban létesült cigánykolóniának mintegy hétszáz lakója volt 1941-ben.¹²

A 19. század végére jelentős nyelvi magyarosodás ment végbe, de még így is a túlnyomó többségük cigányul vagy románul beszélt.¹³ A román nyelvi magyarosodását/magyarosítását a korszak statisztikusai igen fontos és sürgető feladatnak tekintették, abból a megfontolásból, hogy a magyar népesség számát növeljék a régióban.¹⁴ A két világháború között a magyarlakta területeken folytatódott a magyar nyelv térnyerése, román

⁵ Uo., 141.

⁶ Achim: *Cigányok a román történelemben*, 169–170.

⁷ Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 22. évf. (1944) 1–3. sz. 4.

⁸ Uo.

⁹ Uo., 11.

¹⁰ Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 16.

¹¹ Nagy Pál: Parasztok, cigányok, proletárok. Az alsó kaszt és a cigány etnicitás történeti értelmezéséhez (19–20. század). *Aetas*, 35. évf. (2020) 1. sz. 145.

¹² (sze.): Dolgozni akarunk és munkát keresünk. *Ellenzék*, 1941. júl. 4. 7.

¹³ Achim: *Cigányok a román történelemben*, 166.

¹⁴ Hermann Antal az 1893-as összeírást ismertető szövegében külön kitér a problémára. *A Magyarországbán 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás*, 38.

többségű vidékeken pedig a nyelvi románosodás volt jellemző. Akárcsak az ország többi régiójában, az erdélyi cigányok is főként napszából, alkalmi munkából éltek, vagy kézművességgel (fém- és famegmunkálás, bőrfeldolgozás), vándorkereskedéssel, muzsikálással keresték a kenyerüket.¹⁵ Korszaktól és impériumtól függetlenül nagy részük társadalmi státuszára a teljes vagy részleges marginalitás volt jellemző. Ez alól csak bizonyos csoportok képeztek némileg kivételt (pl. a muzsikus cigányok).¹⁶

A magyarországi cigány népesség két világháború közötti helyzete ismert, többé-kevésbé folytonosság is megfigyelhető a hatóságok 1944-ig tartó viszonyulásában a cigányokhoz.¹⁷ Észak-Erdély esetében viszont nem beszélhetünk ilyen folytonosságról, hiszen a terület 1918 és 1940 között Romániához tartozott.

A román hatalom és a rendfenntartó szervek, valamint a települések vezetői a cigányokkal elsősorban közbiztonsági és közegészségügyi szempontból foglalkoztak. Mindezek mellett tudományos és áltudományos érdeklődés tárgyává is váltak. A Dimitrie Gusti szociológus és egyetemi tanár által vezetett szociológiai iskola két világháború közötti terep kutatásai a cigányokat a román falusi társadalom szerves részeként kezelték.¹⁸ Ezzel szemben a Kolozsváron működő Eugenikai és Biopolitikai Intézet a zsidók mellett a cigányokat is olyan csoportnak tekintette, amely a román faj tisztaságát veszélyezteti.¹⁹

A két világháború között a román hatalom nem tervezett átfogó diszkriminatív lépéseket a cigányokkal szemben, sőt, bátorítónan engedte az önszerveződést és intézményesülést. Hasonló támogatást kaptak az ortodox egyház és – abszurd módon – a román szélsőjobboldal irányából is.²⁰ Ismertek olyan dél-romániai roma aktivisták az 1930-as évekből, akik antiszemita nézeteket hangoztattak.²¹ A körülményeknek köszönhetően 1933-ban két cigány érdekképviseleti szervezet is létrejött, mindkettő

¹⁵ A cigányok csoportjaira és az egyes csoportokhoz köthető mesterségekre lásd: Nagy Pál: Cigány csoportok Magyarország történetében. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Alapismertek a cigány, roma közösségekről*. Budapest: Magyar Cserkészszövetség, 2018. 41–68.

¹⁶ Lásd: Nagy: *Parasztok, cigányok, proletárok*, 148. Vö. Kőnczei Csongor: *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról*. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, 2011. 74–103.

¹⁷ Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 53–66.

¹⁸ Achim: *Cigányok a román történelemben*, 189.

¹⁹ Uo., 189–190.

²⁰ A Vasgárda vezetője, Corneliu Zelea Codreanu például támogatta az 1933-as romániai roma kongresszus megszervezését. Petre Matei: *Between Nationalism and Pragmatism: The Roma Movement in Interwar Romania*. *Social Inclusion*, Vol. 8. (2020) No. 2. 306.

²¹ Uo.

Bukarest székhellyel.²² Ezek Erdélyre is kiterjesztették működésüket, és nagyobb részt a román (Balázsfalva, Medgyes, Dicsőszentmárton, Nagyszeben, Segesvár, Temesvár stb.), kisebb részt a magyar lakosságú vidékeken (Szatmárnémeti, Marosvásárhely) élő cigány népesség körében sikerült helyi szervezeteket kiépíteniük.²³ Csak Ion Antonescu 1940-es hatalomra kerülését követően fordult tragikusra a romániai cigányok helyzete.²⁴ Ez utóbbi esemény viszont már nem érintette a Magyarországhoz visszakerült észak-erdélyieket.

Észak-Erdély 1944 tavaszáig

Katonai bevonulás és „kis magyar világ” cigányzenére

A második bécsi döntést követően az erdélyi cigányság egyharmada került vissza Magyarországhoz, kétharmada román fennhatóság alatt maradt. Az észak-erdélyiek többsége cigány anyanyelvűnek vallotta magát az 1941-es népszámláláson, de javarészüket a magyar nyelvet is ismerte/használta, és – főként falvakban – a helyi közösségekbe erősen integráltak voltak. A területi változásokat általában, alkalmazkodva a magyar lakosság körében uralkodó közhangulathoz, lelkesedéssel fogadták.²⁵ A magyar katonák 1940. szeptemberi bevonulását a cigány lakosság kíváncsisággal szemlélte: „Mentünk ki az állomásra. Azt mondták, bejöttek a magyarok. Na, menjünk ki, hogy lássuk milyen emberek, mi van ott az állomásnál. Az egész cigánysor odaszaladt! (...)”²⁶ A bevonulások jellegzetes velejárója volt a cigányzene is. Az 1940. szeptember 8-án Nagysomkútra megérkező csendőröket cigányzene fogadta.²⁷ Kolozsváron három nappal később egy háromszáz tagú egyesített cigányzenekar „hirdette a magyar dal szabadságát”.²⁸

²² A két világháború közötti romániai cigány önszerveződésekre lásd: Matei: *Between Nationalism and Pragmatism*, 305–315.

²³ Lucian Nastasă – Andrea Varga: *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigăni din România (1919–1944)*. Cluj-Napoca: Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001. 16., valamint a 45., 47., 49., 51., 55., 57–59., 107., 129. sz. dokumentumok.

²⁴ A román hatóságok 1942-ben közel 20 000 cigányt deportáltak Transznisztríába. Achim: *Cigányok a román történelemben*, 202–203.

²⁵ A második bécsi döntést követően Dél-Erdélyből Észak-Erdélybe menekült személyek között valószínűleg romák is voltak. Erre utal Csizmadia Andor jogtörténész korabeli írása, amely szerint 1941/1942 környékén Kolozsváron „tordai menekült cigányok” is éltek. Nagy: *Parasztok, cigányok, proletárok*, 181.

²⁶ Könczei-Lăcătuș: *Ilonka néni*, 227.

²⁷ Csendőreink Erdélyben. *Csendőrségi Lapok*, 1940. okt. 1. 640.

²⁸ Színes feljegyzések a várakozás ünnepi óráról. *Ellenzék*, 1940. szept. 13. 2.

A magyar nemzeti érzés és általában az olyan etnikus jegyeket hordozó rítusok, mint a március 15-i ünnepek sem nélkülözték a cigányzenét. Így történt ez 1941-ben is, amikor az észak-erdélyi magyar lakosság hosszú idő után először ünnepelhette nyilvánosan az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc évfordulóját. Kolozsváron és Désen cigányzenekarok muzsikáltak az ünnepeken.²⁹

A cigányzenére történő mulatás a városi és a falusi mindennapok részét képezte. A nagyobb városok kávéházaiban cigányzenekarok, prímások játszottak. A falvakban sok esetben ők számítottak a magyar hangszeres népzene közvetítőinek. Mindezek mellett a tiszték és a honvédek is előszeretettel vették igénybe a cigányzenészeket, akiket emiatt retorziók is értek a háborút követően. Az Észak-Erdély és Románia határán fekvő magyarpalatkai cigányokat például 1944 őszén, amikor a szovjet és román hadsereg átvette az irányítást a régió felett, azért büntette meg a helyi román lakosság, mert korábban magyar katonáknak zenéltek.³⁰

Cigányok a magyar sajtónyilvánosságban

Az észak-erdélyi magyar sajtóban megjelenő témák a trianoni Magyarország újságjaiban olvasható témákkal nagy hasonlóságot mutattak.³¹ A bűnügyi tudósításokban sikkasztás, gyilkosság, rablótámadás, árdrágítás, tiltott határátlépés, szerelmi féltékenységből elkövetett erőszakos cselekmények szerepeltek a leggyakrabban. Időközönként hírek jelentek meg a magyar társadalmi eseményeken fellépő cigányzenészekről és a nevesebb cigányprímásokról. Néhány 1941-es hír foglalkozott a cigányoknak kiosztandó iparendélyek kérdésével, 1943-ban és 1944-ben pedig az élelmiszerjegyek szabályozása volt napirenden. A közegészségügyi és szociális kérdések tekintetében a cigánytelepek fertőtlenítése, takarítása és rendezése, a városszéli vagy városképet rontó cigányputrik lebontása, illetve a kilakoltatások foglalkoztatták a sajtót.

A második bécsi döntést követően egyre inkább szélsőjobboldali irányba elmozduló *Keleti Újság* hírt adott Székely József Népegészségügyben megjelent eszmefuttatásáról a cigánykérdés megoldásáról.³² A tisztiorvos, egyébként több korabeli hasonló felvetéssel összhangban,³³

²⁹ Mámoros lelkesedéssel ünnepelte Erdély március 15-két. *Keleti Újság*, 1941. márc. 18. 2–3.

³⁰ Néhány cigány zenészt parázzson muzsikáltattak, másokat pedig megverték. Lásd: Könczei Csongor: *Hogyan lett a Kodobákból Codoba? Másodlagos identitásváltások egy mezőségi cigánymuzsikális családnál*. Műhelytanulmány. Cluj-Napoca: ISPMN, 2009. 28.

³¹ A magyarországi sajtóra lásd: Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 34–37., 43–46.

³² Érdekes új javaslat a cigánykérdés megoldására. *Keleti Újság*, 1942. júl. 22. 3.

³³ Lásd: Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 44–46.

azt javasolta 1942-ben, hogy a cigány gyerekeket el kell venni az olyan szülőktől, akik nem alkalmasak a nevelésre, a „munkakerülő és haszontalan cigány népesség számára” pedig munkatáborokat kell felállítani.³⁴

Az 1940–1944 közötti időszakban ritkán a cigányok életkörülményeiről szóló szociográfiai jellegű írások is napvilágot láttak. Ilyen volt például az *Ellenzék* 1941-es riportja a kolozsvári irisz-telepi cigánykolóniáról. A cikk szerzője empátiával írt a mintegy száz viskóból álló hétszázfős közösségről, ahol kőműves segéd munkások, rongyszedők, zenészek és alkalmi munkások éltek. Külön hangsúlyozta, hogy az itt lakók „becsületesek és jóra valóak. Ma már csak dolgozni akarnak.”³⁵ Mivel a kolónia a Szamos árterületén feküdt, a házak nagy részét évente elöntötte a víz.³⁶

Az *Ellenzék*-ben megjelent cikkel teljesen ellentétes hangvételt ütött meg két egymáshoz témájában kapcsolódó publicisztika a *Keleti Újság* hasábjain 1943-ban. Mindkettőt a napilap munkatársai jegyezték. Előbb Nagy Elek (írói nevén Méhes György) közölt egy székelyföldi riportot, amelyben az Udvarhelyszék falvaiban és Székelyudvarhelyen élő cigány lakosság magas számára panaszkodott, azt állítva, hogy a székely-cigány keveredés károsan hat a „tisztá székely-magyar fajtára”.³⁷ Nagy Elek ugyan szó szerint nem írta le a „zsidó” kifejezést, de a korabeli újságot olvasó a cikk kapcsán a „zsidókérdés” magyarországi „kezelésére” gondolhatott a következő sorokat böngészve: „Magyar nyelven beszélnek, de idegenül gondolkodnak, s fajtájuk, vérük, életmódjuk idegen. Ma törvény védi fajunk tisztaságát (...). Éppen a történelem tanúsága mutatja, hogy a lassan beszívárgó nép nagy veszedelmet is jelenthet a magyarság számára.”³⁸

Bíró János, reflektálva Nagy Elek cikkére, már nyíltan összekapcsolta a zsidókérdést a cigányproblémával. Kézdivásárhelyt hozva fel példának, elégedetten nyugtázta, hogy a székelyföldi településen már csak egyetlen üzlet van zsidó tulajdonban. Kevésbé volt elégedett viszont a cigányokkal kapcsolatban, akikkel még mindig „lépten-nyomon” találkozni lehetett a város piacterén.³⁹ Ebben a cikkben a Nagy Elek által megfogalmazott „idegenség” mellett egy újabb, leggyakrabban erdélyi magyar-zsidó kontextusban előforduló vád is megjelent: a cigányoknak a két világháború kö-

³⁴ Érdekes új javaslat, 3.

³⁵ (sze.): Dolgozni akarunk, 7.

³⁶ Az árvízveszély elmúlt. *Ellenzék*, 1941. szept. 3. 3.

³⁷ Nagy Elek: Cigány invázió a székely falvakban. *Keleti Újság*, 1943. jún. 22. 4.

³⁸ Uo.

³⁹ Bíró János: A víz és szappaniszony elvitte a Székelyföldről a sepsirákosi [felsőrákosi] cigányokat. *Keleti Újság*, 1943. jún. 24. 3.

zötti elrománosítás eszközeként való bemutatása.⁴⁰ Ugyancsak 1943-ban tartott előadást Szászrégenben Malán Mihály, a kolozsvári egyetem embertani tanszékének tanára. Előadásában azt hangsúlyozta, hogy az olyan „idegen elemek”, mint a zsidók és a cigányok megrontják a magyar népi karaktert, ezért meg kell akadályozni a további keveredést.⁴¹

Ugyan kevés nyoma van a cigány- és a zsidókérdés ideológiai összekapcsolásának, a fenti írások alapján feltételezhetjük, hogy ez a folyamat az észak-erdélyi radikális jobboldali körökben 1942/1943-ra végbement. Természetesen mindennek megvoltak a „budapesti” előzményei, hiszen már a második zsidótörvény 1939-es és a harmadik zsidótörvény 1941-es felsőházi vitáján szóba került a cigánykérdés.⁴² Ez utóbbiról az észak-erdélyi sajtó is tudósított.⁴³ A zsidó- és a cigánykérdés még egy további dologban mutatott hasonlóságot: a 19. századi asszimilációs elvárásoktól a magyar társadalom jelentős része eljutott a faji alapú kirekesztésig (vagy az erdélyi cigányok esetében a kirekesztés követeléséig).

A hatalom viszonyulása

A helyi közigazgatást és a rendfenntartó szerveket a cigány népesség elsősorban közegészségügyi és közbiztonsági szempontból érdekelte. Állandó problémának számított a kiütéses tifusz sorozatos megjelenése a cigánytelepeken. Észak-Erdély több vidékén is felütötte a fejét a járvány 1941-ben.

Vigner Samu szurduki (Szilágy vármegye) magánorvos 1941 áprilisában jelentette, hogy egy 38 éves cigány férfi gyaníthatóan kiütéses tifuszban szenved. Ezt követően a Zsibói járás főszolgabírója a szurduki körorvossal és az említett magánorvossal helyszíni szemlét tartott, majd el-

⁴⁰ A cikkíró azzal vádolta meg a felsőrákosi cigányokat, hogy a két világháború között átérttek a kifejezetten román vallásnak számító ortodox vallásra. Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszacsatolásakor a falu cigány lakosságának többsége Romániába távozott. Székelyföldön az ortodox vagy görögkatolikus hitre történő két világháború közötti áttérések, illetve erőszakos áttérések érzékeny témának számítottak. A második bécsi döntést követően több „román” templomot lebontottak, megrongáltak vagy átalakítottak raktárrá. Sáránci Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Csíkszereda: Pro-Print, 2016. 107–111.

⁴¹ A magyarság fajösszetétele. Malán Mihály dr. egyetemi tanár szabadelvű előadása Szászrégenben. *Ellenzék*, 1943. febr. 22. 2.

⁴² Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 39–40., vö. Dupcsik Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008.* Budapest: Osiris, 2009. 93–95.

⁴³ *A Keleti Újság* külön kitért Orsós Ferencnek, a Magyar Orvosi Kamara elnökének javaslatára is a zsidótörvény cigányokra történő kiterjesztését illetően. Lásd: Fontos törvényjavaslatok a Felsőház előtt. *Keleti Újság*, 1941. júl. 19. 3.

rendelte a 99 fős cigánytelep lezárását és fertőtlenítését. A csendőrök által őrzött telep zárlatát egy hónap múlva oldották fel.⁴⁴ Ez év májusában Szilágysomlyón, valamint Szatmárnémetiben és a környező településeken is megjelent a tífusz.⁴⁵ Újabb megbetegedésekről adott hírt a sajtó decemberben, amikor Szatmárnémetiben a szatmárhegyi cigánytelepen, Kolozs vármegyében pedig néhány faluban találtak fertőzötteket.⁴⁶

A tífuszjárvány szolgáltatott ürügyet a Háromszék vármegyei cigányok elleni intézkedésekre. Barabás Andor alispán 1942. március elején utasította a főszolgabírókat és a polgármestereket, hogy vegyék elejét a tífusz terjedésének. Mindezt a cigányok kóborlásának megakadályozásával akarta elérni. Ennek érdekében a helyi hatóságok a cigánykunyhókra táblákat függesztettek ki az ott lakók nevével és születési évével, valamint minden egyes kunyhót kimeszeltek.⁴⁷

A vármegyei hatóságok a helyi cigány közösségekhez tartozó, kisebb-nagyobb bűnügyeket elkövető személyek mellett a kóbor cigányokra tekintettek közbiztonsági problémaként. Ez utóbbiak – akik demonizálása hosszú előzményekre tekint vissza – voltak a cigányellenes javaslatok és a cigányrazziák elsődleges célpontjai, habár a második világháború idejére számuk jelentősen visszaszorult.

Szilágys vármegye közgyűlése 1941 második felében csatlakozott Nyitra és Pozsony k.e.e. vármegye törvényhatósági bizottságának belügyminiszterhez intézett májusi feliratához (amely maga is Fejér vármegye kezdeményezését követte). Ebben azt javasolták, hogy a kóborcigányok mellett a megélhetéssel nem rendelkező társaikat is zárják munkatáborba, majd jelöljenek ki számukra végleges letelepedésre alkalmas területet az or-

⁴⁴ Serviciul Județean Sălaj al Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Szilágys Megyei Főosztálya, a továbbiakban: SJSAN), 3. fond (Prefectura Județului Sălaj/Szilágys vármegye iratai), 780. leltári sz. (Acte Administrative/Közigazgatási iratok), 5549/1941. sz. irat, 1–18. f.

⁴⁵ Kiütéses tífusz járvány városunkban. *Szilágysomlyó*, 1941. máj. 10. 4.; Kiütéses tífusz. *Keleti Újság*, 1941. máj. 8. 5.

⁴⁶ Tífuszjárvány. *Keleti Újság*, 1941. dec. 16. 7.; Összefoglaló képet nyújtott Kolozs-vármegye munkásságáról a törvényhatósági bizottság közgyűlésén elhangzott alispáni beszámoló. *Keleti Újság*, 1941. dec. 19. 4.

⁴⁷ Háromszék vármegye alispánjának 4529/1942. alisp. sz. utasítása a cigányok kóborlásának megakadályozása tárgyában, Sepsiszentgyörgy, 1942. márc. 5. Biroul Județean Covasna al Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Osztálya, a továbbiakban: BJCAN), 20. fond (Primăria Orașului Târgu Secuiesc/Kézdivásárhely város iratai), 7. leltári sz. (Acte Administrative/Közigazgatási iratok), 3382/1942. sz. irat, 3–4. f.

szágnak egy gyéribben lakott vidékén.⁴⁸ Hasonló javaslatot fogalmazott meg 1942 nyarán az Erdélyi Párt Országos Központja is. A Kállay Miklós miniszterelnökhöz küldött előterjesztés a cigány lakosság gyors növekedése és a cigányok közbiztonságra gyakorolt negatív hatása miatt aggódott. Három pontból álló javaslatot is megfogalmaztak: 1. A nevelésre nem alkalmas cigány szülőktől az állam vegye el a gyerekeket, és nevelőintézetekben gondoskodjon a felnevelésükről és oktatásukról. 2. A polgári életbe beilleszkedett cigányok megmaradhatnak lakóhelyükön, de felügyelet mellett. 3. A zenész, patkoló, vályogvető és egyéb „rendes foglalkozást űző cigányokon kívül az összes munkakerülő cigány népességet munkatáborba kell vinni sürgősen”.⁴⁹

Szász Ferenc Kolozs vármegyei alispán 1942 végén a vármegyei törvényhatósági közgyűlésen arról számolt be, hogy a korábban vándorló életmódot folytató cigányok többsége letelepedett. Azt is megfogalmazta ugyanakkor, hogy olyan egységes kormányintézkedésre lenne szükség, aminek keretében a roma lakosságot munkatáborokban lehetne foglalkoztatni.⁵⁰

Nem sokkal a második bécsi döntést követően tehát az észak-erdélyi vármegyei vezetés és a politikai gondolkodás szintjén is megjelentek a Magyarországról már ismert cigányellenes intézkedéseket követelő hangok.⁵¹ Időben ezek egybeestek a magyarországi és az észak-erdélyi sajtóban közölt cigányellenes javaslatokkal.⁵² A javaslatok (munkatáborba záras, gyermekek elválasztása a szülőktől stb.) kronológiája ugyanakkor egyértelműen arra utal, hogy az észak-erdélyi politikusok magyarországi mintákat követtek.

Magyarországon a 257.000/1928. B.M. sz. rendelet alapján tartottak előbb évi egy, majd két alkalommal cigányrazziákat. Az akciókat általá-

⁴⁸ Kóborcigányok összegyűjtése és munkatáborba való tömörítése. SJSAN, 3. fond, 780. leltár sz., 11170/1941. sz. irat, 2–4. f.

⁴⁹ Pro domo. Az Erdélyi Párt előterjesztése a cigánykérdés megoldására, 1942. aug. 7., Kolozsvár. HL, HM Elnökség 1942–I–50.401. United States Holocaust Memorial Museum, RG 39.004M (Records of the Hungarian Royal Home Defense Ministry, Presidential department A – Presidential Series, 1938–1941), Reel 2. (A mikrofilm másolata a kolozsvári Holokauszt- és Genocídiumtanulmányi Intézet/Institute for Holocaust and Genocide Studies levéltárában található: <http://ishg.fspac.ubbcluj.ro/hu/research-resources/archival-resources/ushmm-microfilm-archival-fonds>).

⁵⁰ Kolozs vármegye törvényhatósága keddi közgyűlésén megválasztotta a Felsőházi tagokat és póttagokat. *Keleti Újság*, 1942. dec. 16. 3.

⁵¹ Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 47–52.

⁵² Érdekes új javaslat, 3.

ban állat- és közegészségügyi intézkedésekkel is összekötötték.⁵³ A közegészségügyi intézkedésekre a tetvesség elleni védekezést szabályozó 247.700/1939. BM. sz. rendelet is lehetőséget adott.⁵⁴ Ezt a gyakorlatot vették át az észak-erdélyi vármegyék 1940/1941-től.

Hasonlóan Magyarországhoz, az észak-erdélyi vármegyékben is május és október folyamán razziáztak. Az eredmények sem különböztek abban az értelemben, hogy az alispánok már hetekkel korábban értesítették az időpontról az elsőfokú rendőrhatóságokat.⁵⁵ Így például az 1942. május 15-re kitűzött Háromszék vármegyei razzia dátumát már március 21-én tudni lehetett.⁵⁶ A végül május 16–17-re halasztott akciót követően a településeken állomásozó csendőrőrsök, valamint a körjegyzőségek többsége azt jelentette a sepsiszentgyörgyi főszolgabírónak, hogy a területükön nem találtak kóbor cigányt.⁵⁷ Bár a kóbor cigányok voltak a razziák elsődleges célpontjai, a legtöbb esetben ekkor vettek ujjlenyomatot a helyi cigány lakosságtól, és ekkor látták el a 12 éven felüli férfiakat és nőket igazolvánnyal.⁵⁸

Esetenként, ahogyan Magyarország egyéb területein is történt, egyes helyi hatóságok saját kezdeményezésből hoztak cigányellenes intézkedéseket. Volt, ahol korlátozták a mozgásszabadságukat. Így járt el a szatmárnémeti rendőrkapitányság, amely 1943-ban elrendelte, hogy a város területén csak reggel 5 és délelőtt 10 óra között tartózkodhatnak cigányok. A rendelkezés alól csak az igazolt munkavállalók és az orvoshoz, gyógyszerészhez igyekvők kaptak felmentést.⁵⁹

Az 1944. májusi cigányrazzia

1944 márciusában Szilágy, Beszterce-Naszód, Bihar és Kolozs vármegyék alispánjai a szokásos tavaszi cigányrazzia időpontjáról tájékoztatták egy-

⁵³ Landauer Attila: A magyar romák holokausztja – tények és új adatok. In: uő: *A roma holokauszt Kelet-Európában I.*, 151.

⁵⁴ Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 60.

⁵⁵ Uo., 64.

⁵⁶ Háromszék vármegye alispánjának 103/1942. K. sz. rendelete a kóborcigányok elleni razzia ügyében, Sepsiszentgyörgy, 1942. márc. 21. BJCAN, 20. fond, 7. leltár sz., 3382/1942. sz. irat, 2. f.

⁵⁷ Ez alól a következő települések képeztek kivételt: Zalán (13 személy), Sepsibodok (11), Réty (51), Egerpatak (29), Szacsva (9). Csendőrőrsök és körjegyzőségek jelentései. BJCAN, 123. fond (Pretura Plășii Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy járás iratai), 3. leltár sz. (Acte Administrative/Közigazgatási iratok), 57/1944. sz. irat, 20–22.

⁵⁸ Az egyes háromszéki csendőrőrsök jelentéseit lásd: uo., 1–25. f.

⁵⁹ A cigánykérdés. *Keleti Újság*, 1943. ápr. 18. 4.

mást, mindannyian a május 8-i dátumot jelölve ki. Április végén és május első napjaiban újabb levélváltásra került sor, amelyben az akció május 23-ra történő elnapolásáról döntöttek. A halasztás önmagában nem lett volna szokatlan, hiszen korábban is előfordult már hasonló. Annál rendkívülibb volt viszont az indoklás: „A jelen körülmények között előreláthatólag május 8-án a csendőrörs parancsnokságok annyira igénybe lesznek véve, hogy a razzia megtartása nem volna lehetséges.”⁶⁰ A döntés nyilvánvaló összefüggésben állt azzal, hogy 1944 márciusa és májusa között sorfordító események zajlottak Magyarországon és ezzel együtt a magyarországi zsidóság életében. A német megszállást követően a Tiszántúl és Észak-Erdély német hadműveleti területté vált, és egymást követték a zsidóellenes intézkedések. Április 16-án az I. gettósítási és deportálási zónába tartozó Máramarosban, majd május 3-án a II. zónában lévő többi észak-erdélyi vármegyében kezdődött el a zsidó lakosság gettókba és gyűjtőtáborokba történő összegyűjtése. A deportálásokra május 16. és június 7. között került sor.⁶¹ A cigányrazzia eredetileg kitűzött május 8-i időpontjában tehát a IX. (Kolozsvár) és a X. (Marosvásárhely) csendőrkerület területén még folyamatban volt a zsidók összegyűjtése, május 23-án pedig a deportálások zajlottak. A mindkét műveletben aktívan részt vevő csendőrség és a helyi közigazgatás számára a cigányrazzia másodrangú, elnapolandó problémává vált volna, ha időközben nem kapnak utasítást a teljes cigány és ruszin népesség összeírásának megszervezésére.

Fónagy János vezérkari ezredes, a IX. hadtest vezérkari főnöke 1944. május 11-én arra utasította a Székely Határvédelmi Parancsnokságot és a kolozsvári, valamint marosvásárhelyi (székelyföldi) országmozgósítási kormánybiztosokat, hogy május 31-ig készítsék el az összeírásokat, feltüntetve a cigányok tulajdonában lévő lovak, vágóállatok és járművek számát is. Fónagy a Honvéd Vezérkar főnöke III. osztályának 1944. május 8-i, 2.973/M. Hdm. 3. vkf. – 1944. sz. rendeletét hajtotta végre, amely előírta a ruszinok és cigányok kitelepítését a határsávból a Dunántúlra.⁶² Az ezredes ugyanakkor felül is bírálta a rendeletet, és utasításában kihangsúlyozta,

⁶⁰ Bihar vármegye alispánjának véghatározata a kőborcigányok ellenőrzése tárgyában, Nagyvárad, 1944. máj. 3. SJCAN, 3. fond, 29. leltári sz., 1302. csomó, 3/1944. dosszié, 4540/1944. sz. irat, 4. f.

⁶¹ Randolph L. Braham: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon*. Budapest: Park, 2015. 658–660., 666–668., 703–708., 756–758.

⁶² A kitelepítési tervek mindenképpen összefüggésben állnak azzal a ténnyel, hogy ekkor Észak-Erdély hadműveleti területnek számított. A honvédelmi törvény szerint a hadvezetés kitelepíthette az ellenséges magatartást tanúsító lakosságot. A zsidó lakosság gettósítását és deportálását is ezzel indokolták. Vö. Uo., 649–650.

hogy a határsávból történő kitelepítéssel egyetért, de csak a hadtest nyugati területeire.⁶³ Napokkal később, május 22-én újabb átiratban pontosította a teendőket. Eszerint kizárólag Beszterce-Naszód, valamint a négy székely vármegye (Maros-Torda, Udvarhely, Csík, Háromszék) területéről kell kitelepíteni a cigányokat, és közülük is csak a vándorcigányokat. Felvevő területként az Észak-Erdély nyugati határán fekvő Éradony, Ottomány, Szolnokháza, Tasnádszilvás, Érszodoró, Iriny, Piskolt és Érkeserű községek által határolt régiót jelölte ki.⁶⁴

Az országmozgósítási kormánybiztosokhoz május vége és június közepe között érkeztek meg az adatok a főszolgabíróktól és a polgármesterektől. Inczedy-Joksman Ödön kolozsvári országmozgósítási kormánybiztos, aki Kolozs vármegye főispánja is volt, június 26-án küldte el a hadtestparancsnokságnak a kimutatást.⁶⁵ Figyelemreméltó, hogy az 1941-es népszámlálás eredményeihez képest több mint tizenegyezer fővel gyarapodott a cigányok száma az Inczedy hatáskörébe tartozó vármegyékben. Mindez arra utal, hogy 1941-ben a népszámláló biztosok sokkal enyhébb kritériumok szerint soroltak be egy-egy személyt a cigány kategóriába (illetve sokkal nagyobb teret engedtek az önmeghatározásnak), mint az összeírást végző csendőrök és helyi közigazgatási megbízottak 1944-ben. Így az 1941-es népszámláláson számos cigány magyar nemzetiségűként került be a statisztikába, ami nem mellékesen az észak-erdélyi magyar etnikai arányok javításához is hozzájárult.⁶⁶

⁶³ Fónagy János vezérkari ezredes átirata a ruszinok, cigányok és zsidók áttelepítése ügyében, Kolozsvár, 1944. máj. 11. SJCAN, 3. fond, 29. leltári sz., 1379. csomó, 1/1944. dosszié, I. kötet, 61. f.

⁶⁴ Fónagy János vezérkari ezredes átirata a ruszinok és cigányok kitelepítése ügyében, Kolozsvár, 1944. máj. 22., uo., 60. f.

⁶⁵ Uo., 1–64. f.

⁶⁶ Fogarasi: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása, 10–12.

1. táblázat

Az 1944. május-júniusi észak-erdélyi cigányösszeírás eredményei (Székelyföld kivételével) összevetve az 1941-es népszámlálás cigány lakosságra vonatkozó adataival

Vármegye	Népszámlálás (nemzetiség), 1941	Összeírás, 1944
Beszterce-Naszód	5201	6675
Bihar	3608	7592 ⁶⁷
Kolozs	3547	6613
Szatmár	3029	2225
Szilágy	3670	5119
Szolnok-Doboka	3815	5756
Összesen	22870	33980

Forrás: Fogarasi: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása, 10–12. és Fónagy János vezérkari ezredes átirata a ruszinok és cigányok kitelepítése ügyében, Kolozsvár, 1944. máj. 22. SJCAN, 3. fond, 29. leltári sz., 1379. csomó, 1/1944. dosszié, I. kötet, 1-64. f.1. táblázat: *Az 1944. május-júniusi észak-erdélyi cigányösszeírás eredményei (a Székelyföldet leszámítva)*

Az észak-erdélyi sajtót alig foglalkoztatták az összeírások. A két legjelentősebb napilap közül az *Ellenzék* nem írt a kérdésről, a *Keleti Újság* pedig mindössze egy rövid hírt közölt arról, hogy Marosvásárhelyen 1944. június 9-én elkezdődött a cigányok összeírása és egy nap alatt 720 személyt vettek nyilvántartásba.⁶⁸ A sajtónyilvánosságban kevés figyelmet kapó akció ugyanakkor nem minden esetben találkozott a közigazgatási elöljárók és a lakosság szimpátiájával. Az észak-erdélyi cigányok jelentős része erősen integrált volt a helyi gazdaságba és társadalomba. Több szolgabírói jelentés is hangsúlyozta, hogy bizonyos foglalkozásokat űző személyek (például kovácsok, zenészek, földműves-napszámosok) kitelepítését ellenzik, vagy pedig külön feltüntették a muzikusok, hadirokkantak, hadikitüntetettek számát.⁶⁹ Számos esetben hangsúlyozták, hogy

⁶⁷ Az összeírásból hiányoznak a Nagyszalontai járás eredményei.

⁶⁸ Marosvásárhelyen összeírták a cigányokat. *Keleti Újság*, 1944. jún. 10. 8.

⁶⁹ Ez a hatósági hozzáállás nem volt egyedülálló sem Észak-Erdélyben, sem Magyarországon. Romániában és Szlovákiában is jelentős helyi ellenállást váltott ki a lokális gazdasági életben fontos szerepet betöltő romák deportálása. David Z. Scheffel: *Belonging and domesticated ethnicity in Veľký Šariš, Slovakia. Romani Studies*, Vol. 25. (2015) No. 2. 126–130.; Viorel Achim: *Atitudinea contemporanilor față de deportarea țiganilor în Transnistria*. In: Viorel Achim – Constantin Iordachi (eds.): *România și Transnistria: Problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*. București: Curtea Veche, 2004. 221–230.

a helyi cigányok többsége szegény, akiknek alig vannak állataik és járműveik.⁷⁰

Mindezidáig kitelepítésekre vonatkozó adatok nem kerültek elő. A kolozsvári országmozgósítási kormánybiztos területén elvégzett összeírások amúgy is csekély számú, az összesen jegyzékbe vett 33 980 cigányból alig 79 vándorcigányt mutattak ki.⁷¹

A „kis magyar világ” vége

A magyarországi cigány népesség sorsa 1944 őszén fordult rosszabbra a cigány katonai munkásszázadok felállítását, majd a nyilas hatalomátvétel követően. Észak-Erdélyt mindez már alig érintette, hiszen 1944. szeptember elején a román és a szovjet csapatok bevonultak a Székelyföldre, október 11-én megszállták Kolozsvárt, majd 12-én Nagyváradot.

Nem tudjuk, mi volt a célja a sepsiszentgyörgyi német biztonsági rendőrségnek 1944. augusztus második felében akkor, amikor azt kérte az alispántól, hogy írják össze a vármegye területén élő cigányokat társadalmi státusztól, lakhelytől és foglalkozástól függetlenül. Külön hangsúlyozták, hogy a nyilvántartásba fel kell venni a muzsikus cigányokat is. Barabás Andor alispán augusztus 22-én küldte tovább a kérést a főszolgabíróknak és a polgármestereknek.⁷²

Arról, hogy az összeírást elvégezték volna, nem tudunk. Mint ahogyan arról sincsenek ismereteink, hogy a cigány munkásszázadok felállítását előíró 1944. szeptember 2-i bizalmas belügyminiszteri rendeletet végrehajtották volna Észak-Erdélyben.⁷³ A tervek szerint a munkásszázadokhoz szeptember végén kellett volna bevonulniuk a kóbor vagy letelepedett, de foglalkozással nem rendelkező cigány férfiaknak. A rendelet Perlaky Gyula miniszteri osztálytanácsos aláírásával megérkezett ugyan az észak-erdélyi alispánokhoz, de a területen zajló hadműveletek miatt annak végrehajtására feltehetően már nem maradt idő és kapacitás.⁷⁴

⁷⁰ Beszterce-Naszód, Bihar, Kolozs, Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka vármegyék területén mindössze 310 lovat, 590 vágóállatot és 211 járművet sikerült összeírniuk a helyi hatóságoknak. Lásd: SJCAN, 3. fond, 29. leltári sz., 1379. csomó, 1/1944. dosszié, I. kötet, 1–64. f.

⁷¹ Uo.

⁷² BJCAN, 123. fond, 3. leltár sz., 57/1944. sz. irat, 28. f.

⁷³ Karsai: *A cigánykérdés Magyarországon*, 104–105.

⁷⁴ A kolozsvári alispán 1944. szeptember 12-én kapta meg a rendelet másolatát. 15.740/1944. VII. res. B.M. sz. rendelet a cigány katonai munkásszázadok felállítására tár-

Az észak-erdélyi harcok során cigányok ellen elkövetett atrocitásokra is sor került. Mindezek közül kiemelkedett kegyetlenségében a nagyszalontai tömeggyilkosság. A városba a szovjet és a román csapatok 1944. szeptember 26-án vonultak be. Néhány nappal később a német–magyar ellentámadás kiszorította őket, és rövid ideig újból magyar ellenőrzés alá került Nagyszalonta. A honvédek azzal az ürüggyel, hogy napokkal korábban a cigányok zenével fogadták a Vörös Hadsereg katonáit, körülférték a cigánynegyed, a férfiakkal gödröt ásattak, majd a gödörbe parancsolták őket, és sortüzet adtak le rájuk. Korabeli sajtóbeszámolókat szerint a halottak száma több mint 20 volt. A vérengzést több áldozat családtagja is távolról nézte végig.⁷⁵ Más források szerint 18 személyt végeztek ki.⁷⁶

Összegzés

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az észak-erdélyi cigány népesség helyzete a két világháború közötti román időszakhoz képest nem sokat változott. Mindazonáltal 1940-től kezdődően a sajtónyilvánosságban, a közbeszédben és a hatóságok hozzáállásában is fokozatos radikalizálódás figyelhető meg. Ez a radikalizálódás részben magyarországi hatásra, de a helyi cigány–magyar társadalmi feszültségekre építve, majd 1942/1943-tól a zsidó lakossággal szemben folytatott faji politizálásra való kitekintéssel ment végbe. A korabeli sajtó és a levéltári források is arra utalnak, hogy korszaktól függetlenül elsősorban ott keletkezett jelentősebb feszültség a helyi lakosság cigány és nem cigány tagjai vagy a hatóságok és a cigány népesség között, ahol nagyobb szegregátumok, cigánykolóniák alakultak ki. Mindeztidáig nem került elő olyan forrás, amely szervezett, életet fenyegető helyi hatósági és rendfenntartó intézkedésekről (pl. deportálás, tömeges kivégzés) tanúskodna. Az 1944. szeptemberi nagyszalontai kivégzéseket sem a helyi hatóságok, hanem a városba visszatérő, hadműveletekben részt vevő honvédek hajtották végre.

Az újabb hatalomváltással az észak-erdélyi cigány lakosság feje fölül elmúlt a halálos veszély. 1944. október 25-re a szovjet és román csapatok az 1940-es második bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt területeket

gyában, Budapest, 1944. szept. 2. SJCAN, 3. fond, 29. leltári sz., 1379. csomó, 1/1944. dosszié, II. kötet, 240/1944. sz. irat, 1–2. f.

⁷⁵ Kézre kerültek a bori munkatábor és a szalontai tömeggyilkosságok egyes vérengzői. *Erdély*, 1945. aug. 19. 4.

⁷⁶ Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján, 1940–1944*. [Nagykovácsi]: Püedlo, [2005]: 114.

teljes egészében elfoglalták. Román katonai közigazgatás lépett érvénybe, amit november 14-én szovjet adminisztráció váltott fel. A román polgári közigazgatás 1945 márciusában vette át ismét Észak-Erdély felett az ellenőrzést.⁷⁷ A cigányok és a hatóságok közötti viszonyban is visszatért az 1944 előtti állapot. Ismét a közegészségügyi és közbiztonsági problémák kerültek előtérbe, amelyeknek a megoldására – hasonlóan a korábbi gyakorlathoz – diszkriminatív, hibás, vagy félmegoldáson alapuló elképzelések születtek: A sepsiszentgyörgyi képviselőtestület 1945. április 9-én határozatban kérte megyei vezetést, hogy a város területéről költöztessék ki a cigányokat a mintegy 70 km-re keletre fekvő hegyi faluba, Komandóra. Az elképzelés szerint itt „szigorú felügyelet mellett az erdőipar hasznára lehetnének és így lassan a dolgozó társadalomba be tudnának illeszkedni”.⁷⁸ Májusban pedig névjegyzéket állítottak össze a sepsiszentgyörgyi Őrkő cigánytelepének (202 személy), valamint a Lenin utcának (104 személy) cigány lakóiról.⁷⁹ A kitelepítésre nem került sor.

⁷⁷ Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár–Csíkszereda: Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print, 2004. 34–53., 92–95.

⁷⁸ BJCAN, 14. fond (Primăria Sfântu Gheorghe / Sepsiszentgyörgy város iratai), 6. sz. leltár, 366/1945. dosszié, 2883/1945. sz. irat, 1–22. f.

⁷⁹ Uo.